

Historiallinen kehitys ja ihmispersoonallisuus

Kirjoittanut

HEIKKI KIRKINEN

Totesimme edellisessä artikkelissa,¹ että historiallisessa kehityksessä on ikäänkuin kaksi puolta: toisaalta tiettyjä muutoksia yksilöjen ja yhteisöjen käyttäytymisessä (reagoititavoissa), esim. asenteissa, ajattelutavassa, ihmissuhteissa jne., toisaalta muutoksia tuon käyttäytymisen eli ihmistoiminnan tuloksissa, kuten käyttöesineissä, taideteoksissa, kirjallisissa tuotteissa jne. Historiantutkija on vaarassa rajoittaa historiallisen kehityksen käsitteen koskemaan vain sen toista puolta: toiminnan tuloksia, ja tarkastella niitä ikäänkuin itsenäisesti olevina eikä kiinteässä yhteydessä ihmispersoonallisuuksiin. Ajankohtaiseksi on tullut kysymys, merkitseekö esim. yhteiskunnassa, tieteissä ja taiteissa tapahtuva kehitys jotakin kehitystä myös ihmisessä itsessään. Kysymystä käsitellään jatkuvasti paitsi tietysti marxistisissa tieteissä, hiukan eri näkökulmasta myös ns. länsimaisessa biologissa, psykologiassa, antropologiassa ja historiassakin. Enemmistö historiantutkijoita suhtautuu vielä torjuvasti koko ongelmaan; moni pitää itsestään selvänä vanhaa käsitystä, että ei ihminen lainkaan muutu. Mutta myös tällainen käsitys perustunee osittain ennakoasenteeseen, sillä ongelma on niin laaja ja vaikea, ettei sitä ilman perusteellisia tutkimuksia voida ratkaista, jos halutaan pysyä tieteellisellä pohjalla. Ongelmaa ei ole vielä riittävästi edes asetettu todellisen tutkimuksen kohteeksi.

Toisaalta kysymys, muuttuuko ihminen historian kuluessa, asetetaan usein liian absoluuttisella ja metafysisellä tavalla ja liian suurten yleistysten varassa. Lähtökohta on liian epämääräinen. Empiirisessä tutkimuksessa ei voi saada tietoa oliomaisen ihmisluonnon laadullisista muutoksista. On joko määriteltävä ihmisluonto uudella dynaamisella ja empiirisellä

¹ Eräiden psykologisten menetelmien käyttämisestä historiantutkimuksessa. Historiallinen Aikakauskirja 1961, ss. 37—43.

tavalla tai on tarkasteltava ihmisen käyttäytymistä (sanan laajassa merkityksessä) ja siinä tapahtuvia muutoksia. Eikä pidä kysyä heti, onko ihminen kokonaan muuttunut vai ei, vaan on kysyttävä, missä suhteessa ihminen mahdollisesti on muuttunut ja missä suhteessa pysynyt ennallaan. Myös itse kehityksen käsite on selvitettävä, ja silloin ehkä päästäänkin luonnolliseen yksimielisyyteen perusasioista. Psykinen kehitys ei merkitse substanssimaisen ihmisluonnon kvalitatiivisia muutoksia, vaan se on tiettyyn suuntaan tapahtuvaa muutosta ihmisen käyttäytymisessä, psyykkisissä toiminnoissa, reagoititavoissa. Niinpä 20-vuotias nuorukainen on, voi sanoa, olemukseltaan sama kuin hän oli 7-vuotiaana, mutta hänessä on silti tapahtunut merkittävää psyykkistä kehitystä. Samoin Caesarin ajan germaani käyttäytyi ehkä monessa suhteessa samoin kuin nykyajan saksalainen, mutta monessa suhteessa myös eri tavoin. Muinaisgermaani oli, näin voi väittää, psyykkiseltä struktuuriltaan jossain määrin toisenlainen kuin nykyajan saksalainen. Samoin voi väittää, että Gallian keltit ja frankit olivat monessa suhteessa toisenlaisia (ja eräissä suhteissa ehkä samanlaisia) kuin nykyajan ranskalaiset. Samoin meidän aikamme musta kongolainen on monessa suhteessa ehkä erilainen kuin hänen Euroopan tai Amerikan kulttuuri maailmassa sukupolvien ajan elänyt rotuveljensä, joskin hän mahdollisesti voi muuttua ja tulla osittain »sivistyneen» veljensä »kaltaiseksi» suotuisissa olosuhteissa. Ja eivätköhän esim. kantasuomalaiset esi-isämme olleet monessa suhteessa toisenlaisia kuin me atomiajan suomalaiset. Vastaus riippuu myös siitä, mitä tarkoitetaan samanlaisella ja erilaisella.

Psykinen kehitys merkitsee sitä, että persoonallisuuden reagoititapa ärsykeympäristöön muuttuu tietyn jatkuvuuden puitteissa, tiettyssä suhteessa, tiettyyn suuntaan. Tällaista kehitystä voidaan havaita yksilön elämässä, esim. kehityttäessä lapsesta aikuiseksi, ja myös yhteisöjen elämässä tarkasteltaessa tiettyjä ihmisryhmiä riittävän pitkänä historiallisina ajanjaksoina. Psykkisille toiminnoille on tunnusomaista holistisuus. Niinpä kehityskään ei merkitse vain tiedon, taidon ja kokemuksen summatiivista lisääntymistä eikä vain ympäristöolosuhteiden muutoksien mukaista mekaanista muuttumista käyttäytymisessä, vaan se merkitsee koko persoonallisuuden *toisenlaista käyttäytymistapaa*, koko kokemuksen jäsentymistä uudella tavalla. Esimerkiksi Ranskassa oli vielä 1600-luvun alkupuolella melko yleistä empiirinen kokemus demoneista; pahoja henkiä ja niiden selvää vaikutusta saattoivat todeta tiedemiehetkin. Samoin koko luonto koettiin elollisena; magneettiraudassa havaittiin sielullista toimintaa, tunnetta, joka veti toista rautaa puoleensa, kivien uskottiin kasvavan jne. Vuosisadan lopulla empiiriset kokemukset demoneista vähenivät ja uuden mekanistisen näkemystavan mukana katosi sielullisuus kaikesta luonnosta, jopa eläimistä ja osittain ihmisestäkin. Yhä laajemmat oppineiden piirit suhtautuivat ym-

päristöön uudella tavalla, koko maailmankuva ja asennoituminen maailmaan muuttui. Se merkitsi siirtymistä maagis-animistisestä näkemystavasta konkreettis-mekanistiseen.

Liian yleistävää on kiistellä heti aluksi koko ihmissuvun kehityksestä. Empiirisesti olisi tarkasteltava mahdollista kehitystä tiettyjen yhteisöjen puitteissa. Historiassa sellaisia yhteisöjä voivat olla esim. suvut, heimot, kansat, kulttuurit, tai tietyt ihmisryhmät esim. saman kansan keskuudessa kuten tieteen, taiteen ja uskonnon »huiput», tai oppineisto, sivistyneistö, porvaristo, rahvas jne. Kun probleema näin rajoitetaan, tulee mahdolliseksi tutkia kehitysongelmaa empiiriseltä pohjalta ja historialliseen lähdeaineistoon nojautuen. Esim. Z. BARBU tarkastelee työnäytteenä englantilaisen kansanluonteen muodostumista, jonka taitekohdan hän asettaa 16. vuosisadalle.¹ Tämätapaista tutkimusta on usealla taholla jo alettu suorittaa, mutta työ on vielä aivan kokeiluasteella, kuten edellisessä artikkelissa osoitimme. Vaaditaan hyvin paljon perustutkimusta, ennenkuin voidaan tehdä perusteltuja yleistyksiä edes tietyn kulttuurin puitteissa, puhumattakaan esim. koko ihmiskunnasta. Joka tapauksessa näyttää siltä, että historian tutkimukselle on avautumassa jälleen uusi laaja tutkimusalue, jolla alkaa olla aika siirtyä yleisluontoisesta kiistelystä yksityiskohtaiseen tutkimukseen. On uskallettava asettaa uusia kysymyksiä jopa ennen itsestään selvinä pidettyjen asioiden kohdalla.

*

Aatehistoria (laajassa merkityksessä, esim. filosofiset ja sosiaaliset aatteet mukaanluettuina) tarjoaa runsaasti sopivaa lähdemateriaalia ihmistä itseään koskevaan historialliseen tutkimukseen, joskin myös muut alat, esim. taidehistoria, ovat tässä suhteessa tärkeitä. Juuri aatteiden kehityksessä kuvastuu hyvin selvästi ihmisen pyrkimys mahdollisimman korkeatasoisiin henkisiin suorituksiin ja voidaan seurata suoritustason kehitystä yksilöillä ja tietyissä yhteisöissä ja ryhmissä. Mutta sitä varten on todettava yhteys ajatusjärjestelmien, aatteiden ja ihmispersoonallisuuden välillä ja on kehitettävä menetelmiä tuon yhteyden tutkimiseksi. Eräs mahdollisuus on määrittellä mainitut käsitteet niin, että niiden keskinäinen yhteys tulee ilmi.

Ajatus, ajatusjärjestelmä ja aate ovat tiettyjen monimutkaisten sielullisten ilmiöiden tai niiden pysyvien tulosten lyhennysmerkintöjä. Ajatus on tavallisesti lyhyt kokonaisuus, joka symbolisoi tiettyä oletettua tai havaittua todellisuutta. Ajatusjärjestelmä (tai oppijärjestelmä) on ajatusten muodostama systemaattinen kokonaisuus. Ajatusjärjestelmä on siis yksilön

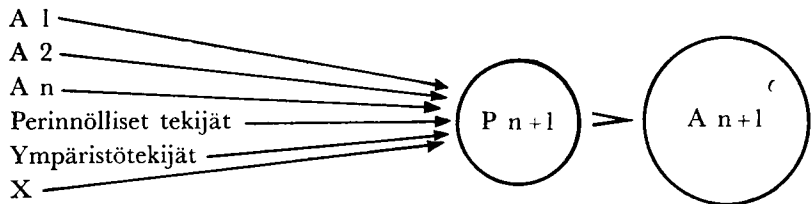
¹ Z. BARBU, *Problems of Historical Psychology*. London 1960; ch. V—VI: *The Origins of English Character*. Vastaavasti ranskalaisen ihmisen muotoutumista kuvaa R. MANDROU *Introduction à la France moderne (1500—1640)*. *Essai de psychologie historique* (L'Évolution de l'humanité No 52) Paris 1961.

(koko persoonallisuuden) psyykisen toiminnan tulos ja ilmentymä, joka voidaan tallettaa esim. muistiinmerkittynä, niin että tietyt havaittavat merkit symbolisoivat sitä. Voimme siis määritellä ajatusjärjestelmän seuraavasti:

Ajatusjärjestelmä on historiallisissa lähteissä säilynyt tietyn persoonallisuuden pysyvä jälki, joka symbolisoi tiettyä todellisuutta tekijänsä näkökulmasta katsottuna ja jossa kuvastuvat tuon persoonallisuuden reagoitintapa, suhtautuminen tiettyihin todellisuuksiin, persoonallisuuden suoritustaso ja sen tarvejännitykset eli tietoiset ja tiedottomat pyrkimykset.

Ajatusjärjestelmä eli oppijärjestelmä ei siis ole itsenäinen olio, vaan se liittyy aina tiettyyn persoonallisuuteen; se on persoonallisuuden tuote, joka ilmentää »tuottajansa» sielullisia (henkisiä) ominaisuuksia. Se ei silti synny konemaisesti, mekaanisena tuotteena, vaan holistisesti, koko persoonallisuuden tarvejännitysten eli pyrkimysten suuntautuessa tiettyihin tavoitteisiin. Näin ollen se viittaa tekijänsä persoonallisuuden koko »struktuuriin», jos sen ilmaisukieltä opitaan tulkitsemaan. Ajatusjärjestelmän syntymiseen vaikuttavat niin monet erilaiset seikat, että niitä on mahdoton kaikkia selvittää. Kaavakuvalla sen syntyä voi havainnollistaa seuraavasti:

(A = Ajatusjärjestelmä, P = Persoonallisuus, X = Persoonallisuuden tuntemattomat tekijät)

Kasvatuksen, koulutuksen, elinympäristön, luonteen, perinnöllisten tekijäin ym. lisäksi toiset ajatusjärjestelmät ja aatteet vaikuttavat yksilöön. Niinpä voi sanoa esim., että Platonin ajatusjärjestelmä vaikutti voimakkaasti Plotinoksen oppiin, jossa silti kuvastuvat myös ympäristön (ajallinen ja paikallinen) vaikutus sekä Plotinoksen oma persoonallinen osuus.

Mutta on täsmennettävä termiä »ajatusjärjestelmän vaikutus»: Ajatusjärjestelmä on yksilöllinen, se tulee aatteeksi vasta silloin, kun se otetaan osittain tai kokonaan ihanteeksi, ideaaliksi, ja kun sen sisältöä pyritään toteuttamaan käytännössä ja/tai sitä pyritään levittämään toisille. Voimme määritellä aatteen seuraavasti:

Aate on ideaaliksi omaksuttu ajatus tai ajatusjärjestelmä, jonka sisältöä pyritään käytännössä toteuttamaan ja/tai sitä ekspanstiivisesti julistamaan. Aatetta edustavat mielikuvat sekä sen julistaminen

ja toteuttaminen tyydyttävät persoonallisuuden tarvejännityksiä. Aate voi saada persoonallisia lisäpiirteitä, aatteen omaksuva yksilö tavallisesti muokkaa sitä tietoisesti ja tiedottomasti.

Aatekaan ei ole itsenäinen olio, siinä ei ole energiaa, joka vaikuttaisi mekaanisesti persoonallisuuteen. *Vaikuttavat voimat* ovat aina *persoonallisuudessa itsessään*. Aate kirjallisessa tai äänellisessä muodossa on ympäristötekijä, johon persoonallisuus reagoi muodostamalla siitä mielteitä, mielikuvia. (Aatetta edustavia mielikuvia voi pitää persoonallisuuden sisäisinä tekijöinä). Aatteesta muodostetut mielikuvat ja myös alitajuiset reaktiot aatteeseen laukaisevat persoonallisuuden dynaamisia voimia, ne vaikuttavat persoonallisuuden tarvejännityksiin, voimalatauksiin, sekä tietoisin ja tiedottomiin pyrkimyksiin, ehkä muuttaen niiden keskinäisiä voima-suhteita ja ainakin suunnaten niiden laukeamista tietynlaiseksi käyttäytymiseksi. Suuresta aatteiden ja muiden vaikutteiden paljoudesta persoonallisuus tietoisesti ja tiedottomasti valikoi ne, jotka ikäänkuin parhaiten sopivat sen »strukturiin», jotka parhaiten »laukaisevat» ja tyydyttävät juuri sen persoonallisuuden tarpeita.

Kun siis ajatusjärjestelmä ja aate määritellään siten, että niiden yhteys ihmispersoonallisuuteen käy ilmi, ja kun tunnetaan niiden synty, kehitys, niiden kirjallinen tai suullinen muoto, niiden keskinäinen »kamppailu» ja tiettyjen suuntien yleistyminen tai häviäminen tietyissä yhteisöissä tiettyinä aikoina, voidaan tehdä johtopäätöksiä siitä, millaisia muutoksia ajatusjärjestelmissä ja aatteissa tapahtuvat muutokset mahdollisesti merkitsevät ihmispersoonallisuuksissa, niiden reaktiotavoissa, asenteissa, suoritus-tasossa, tarvejännityksissä jne.

Palataksemme vielä psyykisen kehityksen käsitteeseen, mainitsemme hyvin usein esitetyt kysymykset, mitkä ovat sielullisen kehityksen edellytykset ja mitkä seikat vaikuttavat kehityksen kulkuun? Näitä kysymyksiä on paljon pohdittu, eikä tyhjentävää vastausta voida vielä antaa. Voidaan sanoa E. KAILAN ja E. LAGERCRANTZIN tavoin, että »kehityksen perusedellytykset ovat atomiensisäisissä rakenteissa», tai »neuroneissa on täysikasvuisen yksilön käyttäytymisen koodit», tai »epämielekäs sopeutuminen on elämän ja kehityksen perusta». Mutta nämä ovat yleisluontoisia selityksiä ja toistaiseksi mahdottomia empiirisesti verifioida. Todennäköisesti atomien ja aivosolujen sisäinen rakenne on tärkeä kehitysilmiössäkin, mutta tuo ilmiö on niin monimutkainen, että siihen vaikuttavat lähes lukemattomat muut seikat. Lähtökohtana on varmaan perinnöllisten tekijäin luomat edellytykset sekä koko ruumiillisen organismin ja psyykisen struktuurin tarjoamat mahdollisuudet, mutta sekä yksilön että yhteisön kehitykseen vaikuttavat myös monet muut seikat, jotka kietoutuvat yhteen yhdeksi vaikutusketjuksi. Sellaisia tekijöitä, joihin tutkijalla on mahdollisuus kiinnittää

huomiota, ovat esim. maantieteellinen, poliittinen, sosiaalinen ja aatteellinen ympäristö, suku, perhe, kasvatus, koulutus, eri tahoilta saadut vaikutteet, henkiset ominaisuudet jne. Merkittävä tekijä on varmaan se, että menneitten sukupolvien kokemus ja kehitystulokset ovat talletettuina, aina lisääntyvinä, kumulatiivisesti vaikuttamassa yksilöihin ja yhteisöihin.

Molemmat vaikutusryhmät, persoonallisuuden sisäiset tekijät ja ympäristötekijät, kietoutuvat toisiinsa, vaikuttavat toisiinsa ja myös ilmentävät, manifestoivat, toisiaan. Niinpä esim. kreikkalaisten henkistä nousua antiikissa ei enää voida tyydyttävästi selittää pelkästään vetoamalla edullisiin maantieteellisiin, poliittisiin ja sosiaalisiin olosuhteisiin, eikä myöskään vetoamalla vain psyykisiin ominaisuuksiin. Voi miltei yhtä hyvin sanoa, että tietty yhteiskuntamuoto oli edellytyksenä kreikkalaisten kehitykselle, tai että kreikkalainen yhteiskunta oli tulosta ja manifestatiota kreikkalaisten henkisestä kehityksestä. Molemmat väitteet voivat olla tosia. Kaikki yksilöt ja kaikki kansat eivät samantapaisissa olosuhteissa kehity täysin samoin. Täytyy olla »atomiensisäisiä», perinnöllisiä ja psyykisiä edellytyksiä ja täytyy olla tietynlaisia ympäristön jatkuvia virikkeitä. Ehkä Kreikan kaupunkivaltiot olivat tulosta persoonallisuuden yksilöllistymisestä ja itsenäistymisestä, mutta samalla ne kai olivat yhtenä ympäristötekijänä laukaisemassa sielullisia voimavaroja yhä uusiin ilmenemismuotoihin. Sielullinen ja »aineellinen», sisäinen ja ulkoinen, kietoutuvat kehityksessä yhteen.

Paitsi yksilöissä esiintyy dynaamisia voimajännityksiä myös yhteisöjen ja ryhmien »sosiaalisessa kentässä». Sosiologiassa ja joukkopsykologiassa korostetaan, että yhteisöissä on ominaisuuksia ja voimia, jotka eivät ole yksilöiden ominaisuuksien eikä voimien summia, vaan muodostavat omalaatuisen kokonaisuutensa. Myös nämä sosiaalisen kentän ominaisuudet ja voimat vaikuttavat, tavallaan ympäristötekijöinä, yksilöiden ja yhteisöiden kehitykseen.

Kehitykselle näyttää yleensä olevan tunnusomaista tietty finalistisuus, niin torjuttu kuin tuo käsite onkin ollut modernissa ajattelussa. Kehitys »näyttää tähtäävän» tiettyihin lopputuloksiin tai lopputiloihin. E. KAILA on esittänyt teorian »terminaalikausaliteetista» atomimaailmassa ja todennut, että kaikkia atomimaailmankaan ilmiöitä ei voida selittää klassillisilla jälkikäteisteorioilla. Voi myös kysyä, eikö finalistisuus ole kuin lisääntynyt nykyajan teknillisessä, kulttuurillisessa ja psyko-sosiaalisessa kehityksessä, kun ihminen on oppinut yhä kasvavassa määrin muuttamaan luontoa, elinympäristöään, ja vaikuttaa siis itse yhä enemmän »ympäristötekijöihin». Tosin kehitys on monesti vienyt tuloksiin, joihin ihminen ei *tietoisesti* ole pyrkinyt; niin paljon hän ei vielä hallitse luontoa.

Biologiassa, sosiologiassa ja psykologiassa on kehitystä usein kuvattu yhdellä sanalla, joka on »differentioituminen». Se merkitsee yleensä organisin, yhteisön tai persoonallisuuden kehittymistä kokonaisvaltaisesta yksinkertaisesta kokonaisuudesta erikoistunutta ja jäsentynyttä kokonaisuutta kohti. Tietyn yhteisön historiassa voi differentioitumista havaita hyvin monella eri alalla, esim. yhteiskuntajärjestyksessä, oikeuslaitoksessa, tieteissä jne. Psykkisellä puolella differentioituminen merkitsee monenlaisia muutoksia yksilön tai yhteisön jäsenten yleisessä reagoitavassa, käyttäytymistavoissa, asenteissa, suhtautumisessa ympäristöön tai toisiin ihmisiin, ajattelutavassa jne. Tietynlaista differentioitumista voi havaita yksilöllä esim. kehityksessä lapsesta aikuiseksi ja myös yhteisöjen historiallisessa kehityksessä esim. tietyn metsästyks- ja kalastuskulttuurin harjoittavan yhteisön kehittyessä vähitellen moderniksi teollisuusyhteiseksi. Differentioitumista voidaan tarkastella monella eri alalla, tällöin voidaan valita erilaisia variaabeleita, dimensioita, joilla pyritään havaitsemaan differentioitumisen aste-eroja. Psykkisestä kehityksestä puhuttaessa voidaan käyttää esim. seuraavia variaabeleita:

1. kollektiivisesta reagoitavasta (käyttäytymistavasta) yksilölliseen
2. labiilista stabiiliin eli epävakaisesta säännönmukaiseen
3. diffuusista (hajamuotoisesta) jäsentyneeseen
4. konkreettisesta ajattelutavasta abstraktiseen
5. maagisesta kausaalikäsitelmästä mekanistiseen ja edelleen dynaamiseen
6. vietin-, vaiston- ja tunteenomaisesta käyttäytymisestä älyllisesti perusteltuun
7. eettillisen kehityksen dimensio.

Myös päinvastaiset kehityssuunnat voivat joissakin tapauksissa tulla kysymykseen. Jos käytetään sopivasti valittuja variaabeleita, voidaan myös tietyn yhteisön tai ryhmän historiallisessa kehityksessä (riittävän pitkällä aikaperspektiivillä) todeta eroavuuksia sielläkin, missä pinnallisesti tarkastellen kaikki näyttää samanlaiselta, ja monia eroavuuksia, joita kansanomaisessa käsityksessä on totuttu pitämään laatueroina, voidaan osoittaa aste-eroiksi, joten niitä päästään vertailemaan keskenään.

Differentioitumisen aste-eroja tarkasteltaessa voidaan helposti todeta, että suuret nerot ja suurten systeemien luojat ovat tavallisesti edustaneet suurempaa differentioitumisen astetta kuin muut heidän aikalaisensa. Usein heidän ajatusjärjestelmänsä vaikuttavat aatteina, ympäristötekijöinä, siten, että kun toiset persoonallisuudet reagoivat niihin, niin näissäkin tapahtuu differentioitumista. Ei kuitenkaan kaikissa, vaan niissä, jotka joutuvat tuon aatteen kanssa kosketuksiin ja joissa on tietyt edellytykset. Toisinaan kehitys voi eräiden variaabelien kohdalla edetä nopeasti, toisinaan

hyvin hitaasti, joskus se voi olla pysähdyksissä vuosisatoja, voipa kehitys kulkea taantumistakin kohti. Eräs kausi, jolloin »uuden ajan ihminen» näyttää olleen syntymässä ja jolloin kehitys monessa länsimaassa on ollut nopeata, on ehkä 1600-luku.

On vielä korostettava, että ei ole kysymys siitä, muuttuuko koko ihmisolento absoluuttisessa merkityksessä toisenlaiseksi ja kuin uudeksi oudoksi olioksi, vaan kysymys on ihmisen käyttäytymistapojen, reaktiotapojen, asenteiden, ajattelutapojen jne. muuttumisesta kulttuurikehityksen mukana. Eikä muutos, kehitys, koske vain esim. ajatusjärjestelmien ja aatteiden sisältöä tai taideteosten ulkonäköä, vaan itse *ajattelutapaa, reagoititapaa, käyttäytymistapaa, »persoonallisuuden struktuuria»*, kuten psykologiassa on tapana sanoa. Mieleen tulee analogia biologiasta, jossa esim. solutukimuksessa on pyritty etenemään solujen ja molekyylien »sisällön» tutkimisesta myös niiden »struktuurin» tutkimiseen. Se, miten atomit ryhmittyvät molekyyllissä ja miten molekyylit ryhmittyvät solussa, on havaittu tärkeäksi biologisten toimintojen kannalta. Samoin näyttää siltä, että myös ihmisen sielullisten toimintojen tulosten tutkimisessa olisi pyrittävä etenemään sisällöstä strukturiin, tutkimaan itse niitä sielullisia toimintoja, jotka ovat esim. aatteiden takana. Tätä on tietysti harjoitettukin esim. historiallisessa lähdekritiikissä tai taideteosten arvioinnissa, mutta vasta pienessä mittakaavassa ja epäyhtenäisin metodein.

Jotkut voivat sanoa, että psyykinen kehitys, jos siitä yleensä voi puhua, johtuu vain uuden tiedon oppimisesta historian kuluessa ja että aivan samanlaiset ihmiset voivat käyttäytyä eri tavoin. Mielestäni tämä ei kuitenkaan ole riittävä selitys. Itse kehitys on eri probleema, mistä se sitten johtuu, on toinen kysymys. Tietysti oppiminen on siinä erittäin tärkeä ilmiö, mutta se ei ole tyhjentävä selitys. Samanlaiset ihmiset voivat *tietyissä rajoissa* käyttäytyä eri tavoin, mutta sielunelämän holistisuus pakottaa etsimään täsmällisempiä ja syvempiä selityksiä suurille käyttäytymiserolle kuin pelkkä ihmisten monipuolisuus.

*

Miten sitten esim. ajatusjärjestelmiä ja aatteita voitaisiin tutkia, jotta niiden perusteella voitaisiin tehdä edes yleisluontoisia johtopäätöksiä niiden takana olevista ihmispersoonallisuuksista ja jotta voitaisiin mahdollista kehitysilmiötä tarkastella? Kysymys on tietysti liian vaikea tässä lyhyesti vastattavaksi; se vaatii laajaa metodi-opillista tutkimista, jota varmaan kannattaisi ainakin yrittää. Aivan yleisluontoisesti voi sanoa, että ensin on tutkittava ajatusjärjestelmän tai aatteen takana olevaa persoonallisuutta kaiken sen historiallisen materiaalin valossa, jota tästä persoonallisuudesta voidaan hankkia ja kaikin nykyaikaisen henkilöhistorian keinoin, myös

psykologiaa apuna käyttäen, kuten henkilöhistoriassa jo onkin tapana. Jos on kysymys yhteisöistä tai ryhmistä, on niiden historiaa pyrittävä samoin selvittämään tarkasteltuna osittain psyko-sosiaalisesta näkökulmasta. Mutta on kehitettävä metodeja myös itse ajatusjärjestelmien ja aatteiden historialliseksi analysoimiseksi psykologiaa apuna käyttäen. Tällöin on etsittävä ne keinot, joiden avulla voidaan esim. oppijärjestelmää tarkastelemalla saada tietoa sen tekijän persoonallisuudesta ja hänen ajattelunsa »struktuurista». Kun sitten verrataan tuloksia esim. tiettyjen yhteisöjen puitteissa riittävän pitkänä aikajaksoina, voidaan vertailussa tehdä johtopäätöksiä mahdollisesta kehityksestä.

Näyttää siltä, että esim. oppijärjestelmän analyysissä sen muodolliset, strukturaaliset, ulkoiset piirteet ja ominaisuudet ovat ainakin yhtä tärkeitä kuin tähän asti liian yksinomaisesti tutkittu sisältö, (poikkeuksia tietysti on). Analyysissä voidaan tarkastella mm. seuraavia kohteita:

- 1) *Sisällölliset tekijät*: teemat ja aiheet sekä niiden sisältö ja kohteet, esimerkit, todistukset jne, sisältö yleensä, (vrt. esim. Jumalan ja paholaisen osuus keskiajan ja nykyajan oppi- ja aatejärjestelmissä).
- 2) *Strukturaaliset tekijät*: metodi, tyyli, terminologia, muoto, jäsentyneisyys, kokonaisuuden hallinta, jne. (huom. esim. monien termien vähittäinen abstrahoituminen useissa kielissä historian kuluessa).

Esimerkkinä voisi jälleen mainita Ranskan 1600-luvun oppijärjestelmät ja aatteet oppineen sivistyneistön piirissä verrattuina esim. Ranskan nykyiseen oppineistoon. Yliopistoissa opetettiin 1600-luvulla melkoisesti »rappeutunutta» skolastiikkaa, jossa useiden oppineidenkin systeemit olivat käsitteiltään hämäriä, sekavia ja konkreettisia, niissä oli usein maagis-animistisia piirteitä. Tiedemiespiireissäkin rehoittivat monenlaiset salaopit, etsittiin maagisia aineita, joilla voi saada aikaan erilaisia taikavaikutuksia. Useat tutkimukset käsittelivät salatieteitä, mainittakoon esim. magnetismiä koskevat kuvitelmat tai noituutta käsittelevät tutkielmat. Sekä sisälöltään että muodoltaan hyvin monet »tieteellisetkin» teokset kertovat toisenlaisesta asennoitumisesta luontoon, toisenlaisista näkemystavoista ja ajattelun muodoista, kuin mitkä nyt ovat ominaisia Ranskan oppineistolle. Jo 1600-luvulla voidaan havaita murrosta itse ajattelutavassa, sen alkua edustaa ennen kaikkea Descartes, jonka koko suhtautuminen ulkomaailmaan ja ihmiseen on toisenlainen kuin useimpien hänen aikalaistensa. Hänen sielullinen kokemustapansa on uudenlainen: hän ei koe koko luontoa elollisena, ei tunne taikavoimien vaikutuksia kokemuseräisesti kuten niin monet muut. Hän kokee luonnon mekaanisten lakien alaisena, järjestelmällisenä jäsentyneenä kokonaisuutena. Hän hyökkää vanhan näkemystavan kimppuun vaatien selvempiä ja täsmällisempiä käsitteitä, hän ot-

taa käyttöön abstraktisempia termejä kuin monet muut, hän hylkää monet siihen aikaan keskeiset ongelmat ja aiheet, hän vaatii ajatteluun systemaattisuutta ja täsmällisyyttä, selvää jäsentelyä. Hän pystyy hallitsemaan paljon monimutkaisempia jäsentyneitä kokonaisuuksia kuin useimmat hänen aikalaisensa. Hänen sielullinen kokemusmaailmansa poikkeaa useimpien aikalaisten kokemuksista. Vaikka myös Descartesilla on paljon sellaista sielullista kokemusta, joka meillä on toisenlaista, hän merkitsi suurta muutosta ranskalaisten ja ehkä koko Länsi-Euroopan oppineiden ajattelutapaan ja kokemustapaan. Askel askeleelta voi seurata sitä murrosta, joka 1600-luvun loppupuolella tapahtuu Ranskan oppineistossa. Yhä useammat alkavat nähdä maailman uudella tavalla jäsentyneenä. Heidän koko suhtautumisensa ja sisäinen kokemuksensa muuttuu. Koko tieto ja kokemus jäsentyy uudella tavalla. Muutos vaatii aikaa, työtä ja taistelua, mutta silti se etenee vastustamattomasti. Suuresti yleistäen voi siis sanoa, että monilla tukimuksen aloilla muutos merkitsee askelta maagis-animistisesta kokemustavasta mekanistis-konkreettiseen. Voisi lisätä, että viime vuosisadalla ja tällä vuosisadalla on kehitys kulkenut sitten yhä enemmän holistis-dynaamiseen ja »loogis-empiristiseen» ajattelutapaan. Voi sanoa, että nykyisin on länsimaisen kulttuurin valiodien, huippukykujen, differentioituneisuuden aste erittäin korkea. He pystyvät hallitsemaan niin laajoja ja monimutkaisia jäsentyneitä kokonaisuuksia, ja heidän ajattelunsa on saavuttanut sellaisen abstraktisuuden asteen, esim. matematiikassa ja luonnontieteissä, että se useimmille aikalaisillemme on saavuttamattomissa. Kehitys jatkuneekin nykyisin monien dimensioiden kohdalla ennen kaikkea massojen tason kohoamisena huippuja kohti.

*

Mutta kehitystilassa olevia kulttuuriyhteisöjä on muitakin kuin länsimäinen; nykymaailmassa on kulttuureja, kansoja, yhteisöjä ja ryhmiä hyvin erilaisilla kulttuurin sekä henkisen ja psyykisen kehityksen asteilla. Kauan pysähdyksissä olleiden aasialaisten ja arabikulttuurien sekä niitä edustavien kansojen henkinen kehitys on ikäänkuin alkanut uudestaan, suureksi osaksi juuri reagointina länsimaiseen kulttuuriin. Myös Afrikan kansojen keskuudessa on havaittavissa voimakasta »liikettä» ja muuttumista, joka purkautuu ennen kaikkea kansallisena herätyksenä mutta joka varmaan merkitsee myös henkistä kehitystä. Jokaisen kulttuurikokonaisuuden piirissä on eri kehitysasteella olevia ja erilaisia kansoja, yhteiskuntaryhmiä ja yksilöitä. Valtava moninaisuus vallitsee, ja hyvin monet yhteisöt näyttävät olevan kehitystilassa. Kulttuurikehitys on siis eräältä puoleltaan henkistä ja psyykistä kehitystä; ulkoinen, havaittava, ja sisäinen eli psyykinen, kietoutuvat aina yhteen. Mutta kehitystä ei tapahdu tasaisesti kai-

killä henkisen tai sielullisen elämän alueilla eikä kaikissa dimensioissa. Eri dimensioissa se voi vaihdella suuresti, joillakin aloilla kehityssuunta voi olla erilainen kuin toisilla. Edes lähimain täsmällisen kuvan luominen eri yhteisöjen henkisestä, sielullisesta kehityksestä vaatii valtavasti tutkimustyötä, ennen kuin voidaan esittää varmaa tietoa laajojen kokonaisuuksien, esim. ihmiskunnan, kehityksestä. Eikä psyykisen kehityksen näkökulma yksin ratkaise historiallisen kehityksen ongelmia, mutta se auttaa entistä paremmin täyttämään historian tehtävää, ymmärtämään menneisyyden ihmistä ja siten myös nykyihmistä. Alkaa näyttää ilmeiseltä, että jos vertaamme jokaisen menneisyyden yhteisön ihmisiä joka suhteessa itseemme ja pidämme heitä joka suhteessa itsemme kaltaisina, ymmärtämisemme on hiukan erheellistä. Itse asiassa taitavat historian tutkijat ovat intuitiivisesti aina tajunneet eri kulttuuriyhteisöjen ja eri aikakausien ihmisten erilaisuuksia, siitähän on tutkimuksessa paljon esimerkkejä; kysymys on vain näiden erojen metodisesta ja mahdollisimman täsmällisestä tutkimisesta. Myöskään nykyihmistä ei voida täysin ymmärtää pelkän psykologian avulla ilman historian apua, sillä nykyihmisen käyttäytymisen ja sieluntoimintojen monet juuret ovat syvällä menneisyydessä. Historia täydentää välttämättömällä tavalla ihmiskäsitystämme.

Psyykisen kehityksen näkökulma antaa mahdollisuuden entistä monipuolisemman holistisen kokonaiskuvan saamiseen historiallisista kehitys-ilmiöistä. Se on merkittävä apukeino varsinkin synteesejä luotaessa. Se soveltuu myös erinomaisesti luonnontieteiden antamaan kuvaan luonnosta ja ihmisestä. Nykyään luonnontieteissä on yleistynyt käsitys, että koko maailmankaikkeus on kehitystilassa eikä siis ole staattinen. Olisi aika omi-tuista, jos kehitystilassa olevassa universumissa olisi yksi olio, ilmiö, ihminen, joka olisi muuttunut kehitystilassa olevasta staattiseksi! Ehkä henkinen, psyykinen kehitys jatkaa biologista kehitystä. Ehkä historian tutkimuksen kohteena oleva aika on aivan liian vähäinen, että tuon kehityksen monia dimensioita vielä voitaisiin edes havaita. Historiallinen aikahan on niin kovin lyhyt verrattuna edeltävään biologisen kehityksen aikaan.

Résumé

HEIKKI KIRKINEN, doct ès lettr., *Evolution historique et personnalité humaine.*

Dans un article sur »L'utilisation des méthodes psychologiques dans la recherche historique« (Historiallinen Aikakauskirja, No 1, 1961) M. Kirkinen examinait diverses études portant sur le problème de l'évolution psychique de l'homme à travers l'histoire et citait entre autres Paul Diehl, Gaston Bachelard, Gordon R. Taylor et Pentti Renvall. L'auteur admettait que l'utilisation de la psychologie en histoire en était encore à l'état

expérimental, des recherches suffisantes sur la méthodologie n'ayant pas encore été faites et ces études relèvent encore pour une grande part de la spéculation philosophique. Le développement des méthodes empiriques dans ce secteur serait nécessaire.

Dans ce dernier article M. Kirkinen expose les points et les perspectives auxquels une étude de l'évolution spirituelle de l'homme devrait s'attacher. On ne peut étudier l'évolution humaine à partir d'un point de vue trop général et métaphysique, c'est au contraire en s'appuyant sur les sources historiques qu'il faut examiner les changements survenus dans le comportement humain, les modes de penser et les réactions à l'intérieur de sociétés humaines données, pendant une période déterminée et suffisamment étendue et au sujet d'un domaine psychique également déterminé. Ces changements peuvent être étudiés au sein de groupements comme le clan, la tribu, la nation ou la civilisation ou encore comme l'élite intellectuelle et artistique, la classe cultivée ou enseignante, la bourgeoisie, le peuple, etc.

L'histoire des idées offre de nombreux matériaux à l'étude de l'évolution de la vie spirituelle de l'homme. Il est cependant nécessaire pour cela de définir les notions de système de pensée (théorie) et d'idéal de telle sorte que leur lien avec la personnalité humaine apparaisse. Un système de pensée est un produit de la personnalité, de résultat d'une activité psychique, la trace permanente d'une personnalité, conservé dans les sources historiques et reflétant la façon de penser, le niveau d'exécution et les tensions inhérentes (provenant de tendances conscientes ou inconscientes) d'une personnalité. Un idéal est une idée ou un système de pensée adopté en tant que tel, dont on cherche à réaliser le contenu dans la vie pratique et/ou à diffuser le message et qui par ailleurs répond à des besoins définis de la personnalité.

Les systèmes et les idéaux subissent des influences extérieures (par ex. les facteurs de temps et de lieu) et intérieures à la personnalité. Ces facteurs s'agglomèrent en un tout, et l'évolution spirituelle elle-même a un caractère équivoque, les modifications d'ordre intérieur et extérieur s'entremêlant.

L'évolution psychique peut s'exprimer par le terme «différentiation». Cette différenciation peut être tracée dans les divers domaines de la vie psychique, parmi lesquels on peut choisir les dimensions se prêtant le mieux à la recherche, par ex. :

1. passage d'un comportement collectif à un comportement individuel,
2. de l'inconstance à la stabilité, à la régularité,
3. du diffus à l'ordonné,
4. d'une façon de penser concrète à une façon de penser abstraite,
5. d'une explication animiste de la causalité à une explication mécaniste, puis dynamique.
6. d'un comportement instinctif et émotionnel à un comportement raisonné,
7. dimension de l'évolution morale.

L'analyse des systèmes de pensée et des idéaux du point de vue de l'évolution psychique, devra tenir compte des facteurs suivants, entre autres :

- 1) facteurs se rapportant au fond: thèmes, sujets, exemples, preuves, etc, soit le contenu en général;
- 2) facteurs structurels: méthode, style, terminologie, forme, maîtrise de l'ensemble etc.

Si l'analyse et la comparaison portent sur un secteur délimité avec précision et sur une période de temps suffisamment étendue, on pourra en tirer des conclusions sur l'évolution possible du comportement psychique dans les domaines de l'attitude intellectuelle, émotionnelle et sociale.

Pour terminer l'auteur cite en exemple l'évolution de l'élite intellectuelle française pendant le XVIIe, la quelle en de nombreux domaines de la pensée a passé d'une conception magique et animiste à une attitude concrète et mécanistique.